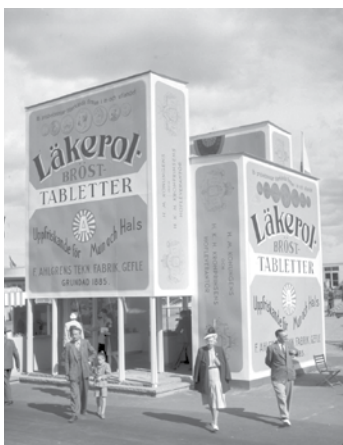

Doftrekonstruktioner

Inledning

Alla byggnader har en doftsSignatur. Ytskikt, verksamheter och materialflöden skapar tillsammans ett doftlandskap. Ett landskap som bygger minnen och placerar oss i kulturella sammanhang. Dofter är en avgörande del av vår sociala perception, en sinnesförmimelse lika mycket som ett kulturellt fenomen.

Increasingly the whole world has come to smell alike: gasoline, detergents, plumbing, and junk foods coalesce into the smog of our age.

Referensbilder från kartläggningen av Gävles historiska doftlandskap. Foton av Svante Hedin, Bengt Classon, Carl Larssons fotografiska ateljé (Länsmuseet Gävleborg)

Så skrev den österrikisk-amerikanske filosofen Ivan Illich på 80-talet. Nuförtiden skulle till exempel en halvsvetad doft av kanelbulle kunna läggas till den listan, den där aromen som liknar nygräddade bullar som butiker använder sig av för att locka in fikasugna som är på språng. Andra exempel på hur en stad eller en plats karaktäristiska doft vrids över tid, är fenomen som marijuanarökningens legalisering i vissa länder och regioner, eller ökningen av eldrivna bilar som gör bensin- och dieselångor till retro- eller livsstilsmarkörer i en viss stadsmiljö.

Det var inte särskilt länge sedan som slakterier, fabriker och fiskehamnar marinerade hela städer i en specifik doftsSignatur. Går det till fullo att förstå historiska rum idag utan dessa dofter, eller saknas det en pusselbit? Det gäller inte bara i förhållande till en "autentisk atmosfär". Relationen mellan doft och arkitektur är bredare än så. Hur kan vi lokalisera oss med hjälp av lukter, i tid och rum? Vilka doftmässiga faser passerar ett byggnadsverk genom under sin livscykel, från byggarbetsplats till rivningsmassor? Vad berättar doft om arkitektur, om förändringar och framsteg i urbana, sociala, kulturella och miljömässiga sammanhang? Och hur kan vi använda uppfattningar och tolkning av doft som en kunskapsbärande, informativ och övertygande i arkitekturpraktik och inom kulturarvsinstitutioner?

Genom att registrera och rekonstruera icke-visuella rumsliga egenskaper tar sig projektet Doftrekonstruktioner an frågor om hur arkitektur upplevs och förmedlas – bortom de konventioner som ofta förknippas med arkitekturpraktiken. Det här projektet fokuserar på att registrera, rekonstruera och förmedla den delen av det arkitektoniska kulturarvet som är materiellt, men osynligt: lukten.

Projektets upplägg

”Jag skulle aldrig lägga in ett golv i ett hus utan att beställaren först fått möjlighet att lukta på det.”

– den blinde arkitekten Carlos Mourão Pereira, intervju i 4 ARK

Är doft och lukt något som arkitektur- och byggnadsvårdspraktiken tar i tillräcklig beaktning? Om inte, borde de göra det? Det här projektet formulerades utifrån hypotesen att svaret är ”ja” på den frågan. Eller möjligen ”det beror på...”, och därmed i behov av skarpare metoder, analysverktyg och kunskapsförmedling för att bättre förstå när, var, och på vilket sätt lukt bör tas i beaktning av arkitekter. Som kulturfenomen, som olägenhet, som estetisk tillgång och meningsbärande fenomen.

Projektet åstadkommer det genom att utveckla, testa och etablera nya sätt att förmedla såväl det redan välindexerade arkitektoniska kulturarvet som den befintliga, fysiska miljön, genom hur de doftar – eller doftade tidigare.

Metodiken utvecklades utifrån fältexperiment i tre givna miljöer, vars historia alla kännetecknas av en unik doftsignatur: en gammal industristad, ett botaniskt växthus och en modernistisk pärla till offentlig byggnad. Experimenten utgick från tre frågeställningar:

Industristaden, Gävle: *Hur kan en lokal, historisk doftsignatur översättas till en form av doftkompass idag?*

Palmhuset, Göteborg: *Hur kan ett redan etablerat dofttrum kontextualiseras på nya sätt?*

St. Görans gymnasium, Stockholm: *Hur kan en doftrekonstruktion av den modernistiska arkitekturens tidstypiska interiörer återskapas idag?*

Dessa på-plats-experiment med registrering, kontextualisera och rekonstruktion av doftens arkitektur utgjorde grunden för att utveckla nya sätt att ta till sig det arkitektoniska kulturarvet. Syftet var att skapa kunskap kring hur ett kulturellt sammanhang förhåller sig till konkreta, materiella förhållande. Genom att identifiera, analysera och katalogisera de dofter som bidrar – eller bidrog – till byggnadens identitet skapas (återskapas) en doftreduktion som i sin tur kommuniceras i utställningsformatet.

De tre fallstudierna

Doft fungerar som en materiell men osynlig scenografi. Den skapar ett sammanhang som bidrar till orienteringsförmåga, rumsupplevelser och minnen – ofta bland de starkaste vi har.

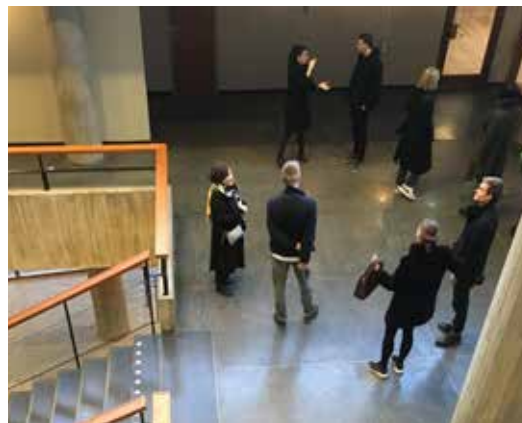
Natt i Gävle, 1967. Foto Svante Hedin;
"Gävle Smell Map"; prototyp av doftkarta utställd i samband med föreläsning om projektet på KTH-A; Konceptbild, doften av Gävle, Arkitektens Grannar.

Projektets första fallstudie utfördes i den gamla industristaden Gävle, vars gatumiljö under lång tid präglats av att ligga i "skuggan" av en uppsättning lokala lukter, som dessutom varierade med vindriktningen: det kaffeosande Gevalia-rosteriet, Ahlgrens-fabrikens godislukt, Östersjöhamnens havsbris och svavelstanken från pappersbruket i Skutskär. De historiska dofterna som dominerat Gävles stadsmiljö kartlades genom researcharbete och en doftvandring, och presenterades sedan i form av en doftbaserad "karta" i utställningsform. Doftkartan kompletterades med historiska fotografier från dessa verksamheter, i huvudsak hämtade från Läns museet Gävleborgs digitala arkiv. När doft beskrivs med ord eller bild så framkommer det tydligt hur svårt det är att översätta luktsinnet till andra media – även rumsliga sådana, som i utställningsformatet.

"Second Nature", Göteborgs internationella konstbiennial, GIBCA, 2021. Plastficka med besökarnas "rekvisita" i form av doftprov och audioguide.

Fallstudie nummer två gjordes i Palmhuset i Trädgårdsföreningen i Göteborg, där arvet av Ostindiska Kompaniets botanisk-koloniala import och 1800-talets industrialiserade glas- och gjutjärnsarkitektur skapat ett dofttrum präglat av lika delar virrvarr av tropiska växter och artificiellt reglerat inomhusklimat. Delprojektet, som fick namnet *Second Nature*, genomfördes i samarbete med Göteborgs internationella konstbiennial. Palmhusets iscensatta "djungel" överlagrades med syntetiska och förstärkande tropiska dofter som en av form av rekvisita som publiken fick bära med sig i en rundvandring, ledd av en audioguide.

Rundvandring på St Görans gymnasium;
Syntetisk doftscenografi i form av ett levande ljus.

Den tredje fallstudien var före detta St Görans Gymnasium (idag ombyggt till bostäder), som fortfarande visuellt karaktäriseras av uttrycksfull modernistisk betong – men som förlorat dofterna som förknippades med dess ursprungliga användning, som yrkesskola för unga kvinnor. Under 60-talet undervisades studenter i matlagning, sömnad och att ta hand om ett "hem". De sålde bakverk i en butikslokal mot gatan och hade idrottslektion på taket. Arkitekturen präglades en gång av de städprodukter som användes i lokalerna, tidens populära ungdomsparfumer, gymnastikhallens svettluft, trädetaljerna i interiören och de vävda textilierna.

Fasadritning, St Görans Gymnasium.
ArkDes arkiv, ARKM.1996-32-059-01

Detta delprojekt handlade om att på syntetisk väg försöka återskapa byggnadens tidstypiska doftprofil – präglad av material som trä, betong, och nymålat stål, signerade arkitekten Léonie Geisendorf, men lika mycket av symaskinsolja, svett, cigarettrök, rengöringsmedel, och nybakat bröd.

Diskussion av utfallet

Frågeställningarna och resultaten av de tre delprojekten presenterades på flera sätt. Olika användningar av ett olfaktoriskt utställnings- och installationsformat användes i samtliga tre fall. Guidade turer, luktpromenader och föreläsningar för studenter och besökare från allmänheten användes i delprojekt ett och tre – medan en audioguide att ta del av med sin egen mobil och hörlurar, en form av självguidning, användes i Palmhuset (som genomförde under pandemin och därmed var begränsad av publikrestriktioner).

Metoderna för att presentera fallstudierna omfattade implementeringen av tekniska installationer där ljud-, lukt- och rumsinstallationer användes tillsammans, för att förstärka varandra och inte minst lyfta fram doftaspekten som huvudfokus i respektive rumsliga atmosfär. Även tekniska hjälpmedel som surfplattor och telefoner på plats i de tre valda miljöerna bidrog.

Kunskapsläge och fortsättning

Nya och utforskande förhållningssätt till arkitekturen som kulturarv har under 2000-talet inte bara förts fram och debatterats av arkitekturaktörer som OMA, Rotor, ScanLab, eller Factum Arte. Det har också bidragit till en ny teoretisk och historisk diskussion med Experimental Preservation (Columbia GSAPP och OCCAS), Forensic Architecture (Goldsmiths), Centre for Critical Heritage Studies (Göteborgs Universitet och University College London) som nämnvärda initiativ och institutioner. Samtidigt har ett växande intresse för dofter lyfts av exempelvis stadsplaneringsforskaren Victoria Henshaw (*Urban Smellscapes*), konstnären och arkitekten Jorge Otero-Pailos, designern Maki Ueda, och historiker som Robert Jutte (*A History of the Senses*) och William Tullett (*Smell in Eighteenth Century England*) som tillsammans bidragit till en ökad och mer nyanserad förståelse av

Arkivbilder, vardagsliv från 1960-90-tal
på St Görans Gymnasium. Foto: privat

Doftlåda och digital rundtur för utställningen "Fleeting – Scents in Colour". Foto: Mauritshuis i Haag.

lukten som samhälls- och kulturfenomen. I Sverige har samtidigt parfym- och doftmakare som Byredo, Stora Skuggan och Uniform både etablerat sig och stundtals intresserat sig för hur platser och rum, i mer generella termer, bidrar till doftupplevelser och doft-minnen.

Intresset för doft och ämnesområdet i stort har växt betydligt det gångna decenniet, en utveckling som även fortsatt sedan projektet påbörjades. Under de senaste åren har det i den relevanta litteraturen på området bland annat publicerats böcker om luktsens kunskapsteoretiska status i den medeltida världen, om luktrasism under 1700-talet, om skärningspunkten mellan miljölukt och luktkonst, och om kroppsluktens öde i den nyliberala västvärlden. Under covid-pandemin rapporterades det flitigt i nyhetsmedia om hur luktsinnet påverkades av viruset – en utveckling som sammanföll med projektets genomförandeperiod – och Mauritshuis, konstmuseet i Haag, skapade på grund av publikbegränsningarna under samma pandemi och det påföljande reseförbudet en slags "see-and-smell tour". En utställning i en box, med tillhörande dofter, texter och reproduktioner av målningar av "doftande" stadslandskap från museets samling, som man kunde beställa till brevlådan och uppleva hemifrån.

Men medan museer och kulturarvsinstitutionerna långsamt upptäcker kraften i multisensoriska presentationer saknar vi vetenskapliga standarder, verktyg och data för att effektivt identifiera, konsolidera och främja den omfattande roll som dofter och luktande har i vårt byggda kulturarv. Även om betydande insatser görs på både teoretisk som praktisk nivå.

Forskningsprojektet *Odeuropa*, ett EU-finansierat tvärvetenskapligt projekt, har sedan 2021 utvecklats och bland annat påbörjat arbetet med sin "Encyclopaedia of Smell History and Heritage" – ett webbaserat referensverktyg som ska låta användaren utforska betydelsen av historiska lukter och deras (eventuella) fortsatta värde för samtiden. Och flertalet avhandlingar har skrivits där doft är det bärande temat. Exempelvis *In Search of Lost Scents: Reconstructing the Aromatic Heritage of the Avant-garde* av Caro Verbeck på Vrije Universiteit Amsterdam, Simon Hajdinis *What's That Smell: A Philosophy of the Olfactory* från Ljubljanas Universitet och Jovana Tošićs *Atmosphere issue in the context of contemporary presentation of built heritage* från Belgrads Universitet.

Dofter har producerats för att mer indirekt beskriva en byggnad, så som de parfymerna som säljs på New Museum i New York,

Skärmdump av forskningsprojektet Odeuropas digitala doftencyklopedi. Bildkälla: encyclopedia.odeuropa.eu

avsedda att förkroppsliga den samtida konstinstitutionen på olfaktoriskt vis. Det vill säga parfymer som efterliknar den faktiska luktupplevelsen av att gå genom museet: blöt cement och neonljus fångat i en flaska. Tanken är att besökaren ska få med sig dofterna från museet som souvenir, ungefär som man köper en utställningskatalog eller affisch.

En annan relevant referenspunkt är den norska konstnären Sissel Tolaas som har byggt upp ett arkiv med luktinsamlingar bestående av 10 000 luktmolekyler och skapat *Nasalo*, ett doftlexikon, som hittills innehåller 4200 luktspecifika termer och uttryck. Hon är även grundare av SMELL RE_searchLab, med stöd av det amerikanska företaget IFF Inc., ett laboratorium som har samarbetat med ett flertal vetenskapliga institutioner runt om i världen.

Sissel Tolaas doftutställning på Astrup Fearnley Museet. Foto: Christian Øen.

Avslutande reflektion

Förståelsen av arkitekturhistoria bygger till stor del på vår förmåga att tyda ganska allmogliga saker, som det förflutna lämnat efter sig. Vad vi läser in i ett äldre byggnadsverk baseras ofta på information från arkitekturkretsens konventioner för representation – som ritningar, foton, modeller och beskrivningar. De producerades kanske som en del av byggbranschens vardagslunk – men granskas i efterhand, av såväl forskare som praktiker, som meningsbärande historiska artefakter. Idag kan vi till listan av liknande objekt lägga audiovisuella medier, digitala modeller och andra former av virtuella världar som används för att framställa och förmedla arkitektur. Maskinernas blick på arkitekturen formar delvis hur den produceras idag. Men samtidens medieteknologiska skifte påverkar också hur vi förstår äldre arkitektur.

Kommer vi med självklarhet, inom kort, att kunna lägga registrering och återgivning av doft till denna repertoar?”

Under sept-okt 2024 visas Doftrrekonstruktioner som utställning på arkitekturgalleriet Block 32 på Hornsgatan i Stockholm.